

ПҮРЫМАШ

Ош коленкор тувырет...

...Лизалан ачаже коленкор тувырым урген пуыш. Лум гай ошо, волгыдо-волгыдо куэм гыч. Ончылсакышымат. Изи ўдыр чыла тидым тыманмеш чиен шогале да пошкудыш тарваныш. Мо, ончыкташ күлешыс... Пошкудышкыже тольык капка гоч огыл, а пече гоч вончаш шонен пыштыш. А тудыжо «пече» манмыже гына – кўвар она-шамычим веле нўлтал шогалтылме. Но Лизам тидат чарен огыл, тунар вашкен ала-мо: тошкалтышым шогалтыш, тудын дене кўзен кайыш, тўрштыш да... онашкет лыпток волен шинче! Ош коленкор тувырет шор-р-р гына кушкедлен кайыш...

– Э-э-э! – шкеже кычкырале.

– Ынде чонешташак күлешыс, йо-лын каен от керт ыле мо? – ачан йўкшў шоктыш.

Ача-ава чыла тиде сўретым окна гыч ончен улмаш. Пўрѐен пенгыде кидше дене ўдыржым кўшыч волтышат, у тувыржым кудаше, тыге-туге савыркален ончале да уэш ургаш нангайыш: кушкедме туражым петырен шындыш, а ончылжым шенгеке ала-кузе келыштарышат, Лизам уэш чиктен шогалтыш. Удырын ачаже ургаш тале, но эн мастаржылан тудын шолыжым шотлат. Тидлан нуным иктат лўмын туныктен огыл, тыгай шочынак моштеныт манаш гына кодеш. А Лиза – икымше йочашт. Чыным ойлаш гын, тудын аваже чылаже шым икшывым ыштен: кокытшо ўдыр, молыжо эрге лийыныт. Рвезе-влак кокла гыч нылытше кум ий марте гына илен шуктен. Чержат икте веле огыл витарен – кугылогарет-мочет... Тыгай черже ик нўogan илышыжым веле огыл пытарыш шол... Марий-влак вет йылмылан тале улына. Лизан ача-аважаланат ен шомак



...Кунамже йўкшў чытырналт-чытырналт кая гынат, кажне шомакшым, йытыра ойыш кылден, рашын да «умыло» манынак ойла, тыгодым шинчашкет тура-ан ончалеш – туге келгын, пуйто шонымашетым паленак налнеже. Да, мыйын шонымаште, паленак налеш, вет тудын пўтынъ илыш корныжо айдемым туныктым да воспитатлыме паша дене кылдалтын. Рвезе пагытше ик эн неле – Кугу Отечественный сар – жапыште эртен. Шўм-чонжо мо верч гына йўлен огыл?! А шинчавўдшў мыняр йоген?

Туге гынат тудо, пуйто шокте гоч илыш пырчим шоктын, ончыко ошкылын... Морко район Волаксола ялыште шочшо Елизавета КУДРЯШОВАЛАН (Эчейкиналан) тений 2 ноябрьыште 90 ий темын. 1920-1930-шо ийлаште, сар жапыште да варажымат марий яллаште илыш могай лийын – чылажымат кызытат шарна. Лач тудын каласкалымыж негызеш возымым таче ме тыланда темлена.

ШЎМ-ЧОН ВОШТ ИЛЫШ ПЫРЧЫМ ШОКТЫН

паша гыч чот кастане гына толын пурен-ныт. Нунын толмашеш икшыве модын гына коштын огыл, кочкаш шолташ ямдылаш тептерже ситен. Ялыш кўтўат пурен шукта, а кугыен-влак эшеат пашам ыштат. Лизамыт шукыж годым вученат огыт шукто – мален колтат.

...Уна, тенгечат тыгак лие, а таче нуну адакат эр-эр лектын кайышт. Лизат кынелын. Тудо нуным лашка шўр дене куандараш шонен пыштыш да клатыш ошкыльо. А тыште киндыже мыняр! Манмыла, артана дене – шўлыжў, уржаже, тарже, шемшыданже... Чыла уло, но кочкаш шонет гын, чылажымат кидвакш гоч колтыман. Лиза ўрын ыш шого – ача-аважыным ужныыс...

«Ўпетым тўредаш пуэт гын...»

Пашалан ўдыр кожмак, но эн чотшо тудын школыш тунемаш кайымыже шуэш. Толык шочынож 1928 ий 2 ноябрьыште. Икташажрак-влак сентябрьыште школыш кошташ тўналыч, а Лизам тушко ынешт нал. Волаксо-

ўпшат жал огыл... да могай тушто ўп да мойн – ынде вет тудат школышто тунемаш тўнагалеш! Икшывын куанже мочоло, шомак дене каласашат ок лий! Конешне, икте гына раш огыл: молыжын ўпышт тўредме огылыс, Лизажыным молан тўредаш? Можыч, тудлан кудыр ўпан-влак огыт келше? Мутат уке, ўдыр тыгай йодышым пуаш тунам эше изи ыле, но кунам тудо, кок ўппунемжым кидешыже лупшен-лупшен, мўнгыжў куржын пурыш, аважын шинчавўдшат лекте, логарышкыже комыля кўзыш, да тудо чытен кертде шортын колтыш. А вет туныктышыжо тўредынжат шкеак. Но Лизан шинчавўдшў ик пырчат ыш лек. Могай шинчавўд? Школыш налынытыс!

А Николай Алексеевичет, чынжымак, пеш осал улмаш. Шыдыже кугу. Иктаж тунемше вашештен ок мошто гын, тыманмеш сангашкыже порым кудалта, да вет поржат лач сангашкак логалеш! Кузе тыге кертеш, ала? Но Лиза сайын тунемын, садлан тудын сангажлан ик ганат ыш логал. Сангалан веле мо? Николай Алексеевич кунамже тунар

Трактористке-влак

Трактор шотышто ойлаш гын, тудо ялыш сар жапыште веле «тольо». Лизан шарнымыж почеш, трактористше чыланат ўдыр-влак лийыныт. Шыриялтатат, пўйышт гына коеш – шкешт пўтынек шеме улыт. Эше вет марий тувырым чиеныт. Лиза эре шонен, кузе вара тудыжым мушкыт гын? Ўдыр нуным моткоч чаманен, кунамже шортынат колтен.

Икана кас велеш ўдырым аваже нунылан кочкышым намиен пуаш йодын. Лиза вачыш вўдварам пыштен да кум километр торах ошкылын. Йырваш койын пычкемышалтеш. Но Лиза ончыко ошкылеш. Чодыра гоч эртымыж годым трук ала-могай кайык, очыни, тумна, чот гына кычкырал колтыш – Лиза лўдмыж дене шўр ведраге-моге волен шинче! Пиалешыже, ведра шўрын гына лийын. А йол чытыра, но ончылно – эше кум километр. Лиза чакнен огыл, садак каен: тракторист-влак шужен шинчат мо? Нине ўдыр-шамычим ик колхоз гыч весыш колтылыныт. Тракторын кабиныжат уке, ўдыр-влак чараште шинченит

ногнан илыжым веле огыл пытарыш шол... Марий-влак вет йылмылан тале улына. Лизан ача-аважланат ен шомак логалын, «тынар эргым ыштеныт – чылан колат, очыни, эргым ончен кушташ пүрен огыл» малдалыныт. Тыгодым, порым шонен, ойымат пуэныт. «Эргыдам «ужалаш» күлеш», – маныныт. Паледа, а вет нуно тыгак ыштеныт. Пуйто вес энлан ужаленыт. Кеч ўшане, кеч уке, но саде эргым, Лизан шольжым, арален коденыт.

...Чевер порсын шовычет

Теве Лиза пошкудо гыч мөнгешат куржын тольо, шукат ыш лий – уэш куржын кайыш... Ну, ўдыр вет, а – ошкылын ок мошто, тудлан эре куржаш күлеш! Куржде лиеш мо? Уна, кудывечыште йоча-шамычым поген, пуйто ала-могай пайремым эртарам: унам вашлийыт, ужатат... Изинекак йоча-влакым йырже чумыра. Кө гай? Очыни, аважын койшыжым коеш манаш гын веле? Тудын колхоз пашаште «Айста, писынрак каен колтыза!» малдалмыже улыс. Писе от лий гын, нимом ыштен от шукто. Кечыгут колхоз пашаште лиймеке, мөнгыштат чыла шотыш кондыман. Азам пасуш пелен нангаеныт гын, Лизан гайже мөнгыштө кодын. Но кечываллан ача-аваже мөнгыш толын. Икана вич ияш ўдырышт, паледа, мом ыштен? Ик йыдалым шуко жап чиен коштмо ок шуыс. Лиза мөнгыштө ала-кушто уым кычал муын, йошыжыко пидын шынден, но ыштырым огыл, а аважын йолван-йолван порсын чевер шовычшым пўтырен. Ача-ава вурсен, очыни, шоненда? Уке-е... Удырым нуно пеш тыматле койышан, икте-весым колышт моштышо улыт. Ачаже аважлан лач иктым гына каласыш: «Ынде пайремлан шовычет уке». Санденак Лизалан чыла келшен. Но икте гына ўдырын ушыштыжо умылыдымашым луктын – ача ден ава колхоз

ноябрьште. Иктаншрак-влак сентябрьште школыш кошташ тўналгыч, а Лизам тушко ынешт нал. Волаксолаштыжат школ уло, но йоча-шамыч кажне эрдене Кожласолаш ошкылыныт. Туштыжо лўмын школан ыштыме оралте уке, садлан тунемше-влаклан куд угылан пўртыштө верым пуышт.

Школыш ошкылмым Лиза ончен гына шоген огыл – нунын дене пырля икымше кече гычак кошташ тўнале. Тыгодым изи шўмжө пырт-пырт-пырт пыртка, чонжылан изин-кугун чучеш. Ну, дотово тунеммыже шуэш вет, а! Моло-шамыч ўстел коклаш шинчыт, а Лиза конга шенгеке веранеш да шинча йўлен туныктышым онча, кажне шомакшым ушышкыжо пышта. Тыге – кажне кечын. Иктымат ок до. Конешне, икымше гана тунемаш толшо йоча-влакым туныктышет, Кугу Октябрь революций деч ончычак туныкташ тўналгыше Николай Алексеевич Николаев, Лизам вигак ужо. Но ны поктен ыш колто, ны моло дене пырля ўстел коклаш ыш ўж. Удырат эреак шып шинча. Тыге икмынчар жап эртымеке, Николай Алексеевичет Лиза ўмбаке тура ончале:

- Тунемашыже коштнетак мо?
- Коштнемак, – Лиза пенгыдын вавештыш.

Туныктышо тетла нимом ыш каласе. Тыге икмынчар гана лие.

Теве таче Николай Алексеевич адакат конга шенгелне шинчыше Лиза деке лишеме:

- Адак толынат, ужат?
- Толынам, – ўдыр вавештыш.
- Чотак коштнет? – туныктышо йодо.
- Чотак коштнемак.

Туныктышо, икмагал шып лиймеке, тыге каласыш:

– Упетым тўредаш пуэт гын, школыш кошташ тўнал кертат.

А Лизан ўпшө ойыртемайтше: мотор, кудыр. Тудлан аваже эреак кок ўппунемым ыштен, мучашкышт тасмам ваш кылден шынден. Но ўдырлан керек,

тунемше, садлан тудын сангажлан ик ганат ыш логал. Сангалан веле мо? Николай Алексеевич кунамже тунар шыдешка, эсогыл чарагутанетым доскам ўштмө лапчык денат почкен пуа! Йөра, икымше классым веле – чылаже тушто 38 йоча лийын – туныктыш, вараже трук уке лие. Кушко йомо – Лиза тидым ок шинче.

Весшўргө школышто

Кокымшо классыште туныктышо Александр Петрович Ласточкин нуным 1 Майлан Весшўргө школыш тарватыш. Ик ял гыч весыш имне корно гына шуйналтын. Йоча-влаклан чодыра лонга гоч ошкылман. Чодыра турашке шуыныт, а тудыжо уке – Весшўргыш шумеш омарта-шамыч гына ошын койыт. У шоссе корным ышташ чыла пушенгым руэныт улмаш. Омарта-шамыч ўмбадын тунам уло школ тўрштыл-тўрштыл эртыш. Тылеч посна вўдымат келын лекташ логале. А вўд гыч лекмеке, Лизамыт гын шинчамак карышт – уло пасу мучко площадке гайым ыштылме, тушто мурат-куштат, а шкешт коленкор тувырым чийыман улыт. Весшўргө школышто туныктышын пелашыже пашам ышта улмаш. Тудо йоча-шамычым ургаш, пидаш, тўрлаш туныктен, тыге уло школын пашажым кандыраш сакаленыт. Лизамыт тыгай йытыра, мотор кидпашам нигунам ужын огытылат, кажныж йыр мўкшла пўрдыныт.

Мөнгеш йоча-шамыч омарта-шамыч ўмбадын тўрштыл каеныт. Варажым кандаш километран тиде корнымак нуно чонаш полшышт. Нуно веле мо? Тунам тышке уло калык тольо. Кузе уке гын? Тушто кажне суртын ыштышаш ужашыже (метр дене шотлен да палемден пуэныт) уло. Кўм оптен моштышо мастарлан кўм кажныже нумалын. Пўнчө чодырам руэныт, пу тыртышыжым корныш оптеныт. А пушенгыжым вет калык торешпила дене йыген толашыш.

мо? Нине ўдыр-шамычым ик колхоз гыч весыш колтылыныт. Тракторын кабиныжат уке, ўдыр-влак чараште шинченыт. «Тидын дене ўдырамашыже пашам кузе ыштен кертеш? Тудым тарваташ вийжым кушто муэш?» – өрын шонен ўдыр. «Вурс имныштым» ўдыр-влак Лизамытын пўртышт пеленсе изуремышкак шогалтеныт да нунын йымалне марий тувырышт денак пўрдалыныт! Адактым тракторжо пум олтыман лийын, тудын дене пашам ышташ лўмынак куэ пум скеак пўчкеден тыгыдемдаш кўлын.

«Изи Ленин»

Кокымшо классым пединститутым тунем гына пытарыше самырык ен туныкташ тольо. Тудо жаплан ўдырын ўпшат кушкын шуо. Кудырак. Вич янш Ленинын портретшым ужында? Лизанат ўпшө лач тудын гай коеш, санденак ўдырым «Изи Ленин» маныныт. Такше ўдыр тўжвал тўсшө дене веле огыл, ушыж денат пўсө, койшыж денат писе. Тўналгыш школышто тунемме годымат лидер улмыжо вигак палдырныш. Но, тудым тунем пытарен, Весшўргө школыш куснымеке, шкем вес семынрак кучаш логале. Молан? Школышто ты ял гычак йоча-влак ылыч, а Лизамыт вес ял гыч улыт. Тугеже кө оза? Конешне, весшўргө-шамыч. Но икымше кече тушто лийме ўмырешлан ушеш кодеш. Эн ончычак нуно руш йылмым туныктышын «кидышкыже логалыч». А тудыжо шонго, революций деч ончычак туныкташ тўналгыше, эше нер ўмбалныже – шинчалыше. Шинчалыкшым нер мучашкыже волтен шында да тудын гоч тыге-е-е онча... Икманаш, Лизамытлан шучкын веле чучын, «тидыже осал дыр» шонымаш шочын.

(Умбакыже лиеш.)

Г.КОЖЕВНИКОВА.